

دکتر بهرام گرامی

درباره شب یلدا تاکنون مطالب بسیار گفته و نوشته شده، گاه آمیخته با اسطوره و افسانه و گاه با داستان‌هایی از برهانی رسم و آئین آن در مناطقی از کشورمان. در این مختصر کوشش شده تا دور از داستانسرازی و

است، بلندترین شب سال در نیمکره شمالی است. مبدا کسی فکر کند که چون یلدا و بلند هر دو تاشان حروف لام و دال را به همان ترتیب دارند، لابد یک جوری بهم مربوط می‌شوند! در هر حال، بلندترین شب سال مصادف است با کوتاهترین روز سال، یعنی از فردای چنین شبی، روزها به تدریج بلندتر

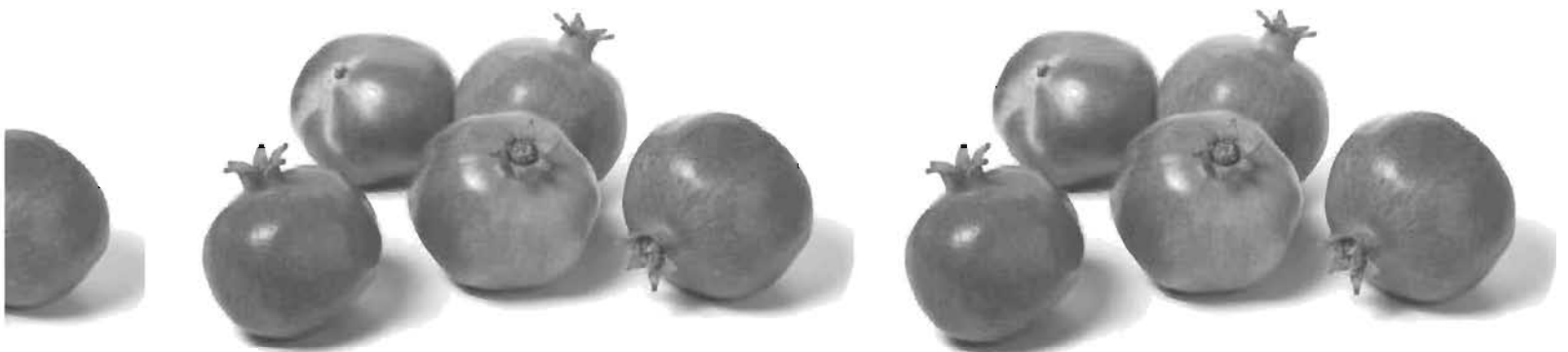
تولد خورشید از ابتدا یلدا نبوده است. سوم - اهمیت خورشید نه چیز تازه ای است و نه در آینده از آن کاسته خواهد شد. در مدرسه می‌خواندیم که «خورشید سرچشمه انرژی عالم است»، ولی توضیح نمی‌دادند چرا؟ بدون خورشید هیچ گونه گیاه سبز وجود نخواهد داشت، و در چرخه حیات بر روی کره زمین بدون گیاهان سبز هیچ جانوری هم وجود نخواهد داشت، زیرا در زنجیره نیاز موجودات به یکدیگر، جانوران گوشتخوار مجبور به تغذیه از جانوران علفخوار می‌شوند. البته قضیه بیش از این هاست و شامل تشکیل مواد سوختی فسیلی مانند نفت هم می‌شود.

چهارم - بر این اساس، مردمان عهد قدیم، پیش از آیین زردشت، خورشید را مقدس‌ترین موجود می‌دانستند و آن را می‌پرستیدند، و طبعاً این بلندتر شدن روزها مهم‌ترین پدیده برای آنان به شمار می‌رفته است. دو کلمه مهر و میترا به معنی خورشید هستند و همه این چیزهایی را که اینجا و آنجا از میترا نیسم و آئین مهر و مهرپرستی و ایزد مهر و معبد خورشید و هر چه دیگر از این دست می‌شنویم همه از این باور دیرینه و مقدس بودن خورشید سرچشمه گرفته است. از نام کشور ژاپن یا کشور آفتاب تابان و دایره بزرگ سرخ رنگ خورشید بر روی پرچم ژاپن گرفته

می‌شود، گویی روز اول دی روز تولد خورشید است و از آن روز به بعد خورشید چون طفل نوزاد هر روز رشد می‌کند، یعنی روزها بلندتر می‌شود، و اگر در سراسر عالم بگردیم می‌بینیم فقط خورشید است که هر جا متولد شود همان جا روز است، یعنی تولدش نمی‌تواند شب باشد ولی همچون مناسبت‌های دیگر مانند تولد افراد، سالگردها، عید و چهارشنبه سوری، همیشه شب قبل از آن را جشن می‌گیرند. البته خواهیم دید که نام روز

افسانه پردازی، سابقه و اصالت یلدا و ارتباط آن با مسیحیت در حد امکان روشن شود. اول - یلدا واژه ایست سریانی به معنی میلاد، و سریانی نام زبانی است که مردم سوریه و شمال عراق قبل از میلاد مسیح و تا چند قرن بعد از آن یعنی تا ظهور اسلام با آن صحبت می‌کرده‌اند و رابطه تنگاتنگ با زبان یونانی دارد. صد البته که بلافاصله این سؤال پیش می‌آید: میلاد چه کسی؟ دوم - آنچه اکنون به نام شب یلدا معروف

معنی خورشید ماه نیز می گفتند و بعدها دی با مفهوم آفتاب و روشنایی به شکل day به معنی ساعات روشن روز وارد زبان انگلیسی شد و امروزه به معنی ۲۴ ساعت به کار می رود. یکشنبه، روز خورشید یا مهرروز (Sunday) را هم روز مقدس مسیحی قرار دادند. دائرةالمعارف بریتانیکا به شباهت های آشکار بین میترائیسم و مسیحیت اشاره دارد.

هفتم - مسیحیان سُرِیانی میلاد مسیح را در زبان خود یلدا نامیدند و ایرانیان که با سُرِیانی ها همجوار و در ارتباط بودند این واژه را از آنان گرفتند و برای نامیدن همان روزی که از قرن ها قبل به خاطر زایش خورشید برایشان مهم و مقدس بود و حالا

کلیسا مشهور است در سال ۳۱۴ میلادی این مسیح را جانشین میترائیسم نمود و چون می خواست حساب دو جشن مسیحیان و یهودیان را که همزمان بودند از هم جدا کند، با استفاده از ابهام در تاریخ تولد عیسی و با این بهانه که مسیحیان عیسی را مظهر نور می دانند، عملاً تولد مهر یا میلاد ایزدمهر را به میلاد مسیح تبدیل کرد و تاریخ تولد عیسی را روز ۲۲ دسامبر تعیین نمود که به واسطه اختلاف در محاسبات کیسه گیری بعداً به ۲۵ دسامبر تغییر یافت. نخستین بار در تقویم Philocalus در سال ۳۵۴ میلادی از ۲۵ دسامبر به عنوان روز تولد مسیح نام برده شده است. بد نیست بدانیم در زمان ابوریحان بیرونی، دی ماه را «خور ماه» به

تا همین لقب آریامهر (خورشید ایران یا به کنایه مورد پرستش ایرانیان) که گویا دکتر رضازاده شفق برای محمد رضا شاه پهلوی پیشنهاد کرد و مجلسین تصویب نمودند، همه ریشه در همین موضوع دارد.

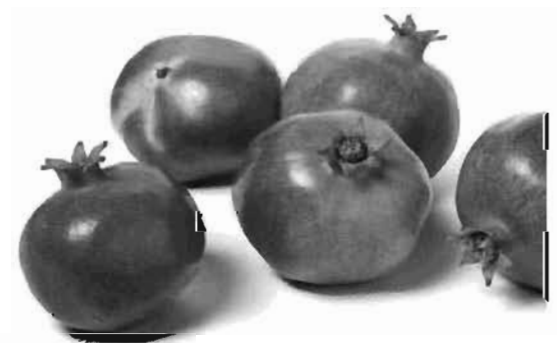
پنجم - مهرپرستی یا میترائیسم از مرزهای ایران فراتر رفت. در اروپا گسترش پیدا کرد و مهرابه هائی که پرستشگاه پیروان آئین مهری بود در اروپا ساخته شد. پادشاهان روم به مهرپرستی گرویدند و آئین مهر برای چند قرن آیین رسمی امپراتوری روم شد. رومیان تولد مهر را «ناتالیس انویکتوس» (natalis = noel = birth) یعنی «تولد مهر شکست ناپذیر» می نامیدند و جشن می گرفتند و آن را آغاز سال می دانستند.

یلدای ما روز است نه شب

حتی پس از گسترش دین مسیحیت، باز کشیشان نتوانستند از گرفتن این جشن ها جلوگیری کنند. اولیای دین جدید پی بردند که برانداختن برخی سنت های آیین مهر مشکل است و یاد آن همچنان در خاطر ها زنده می ماند.

ششم - تولد عیسی مسیح برهیچ کس به درستی معلوم نیست، نه سالش و نه روزش، و پر واضح که اگر معلوم بود اختلاف و کشمکش بر سر آن قرن ها ادامه پیدا نمی کرد. آن را ششم زاتویه، اول مارس، پانزدهم سپتامبر و روزی هم در نوامبر گفته اند. کنستانتین امپراطور روم که به پدر

می کند زلف دراز تو به دل های حزین
 آنچه با خسته روانان شب یلدا نکند
 هست در سالی شبی ایام را یلدا ولیک
 کس نشان نهد که ماهی را دو شب یلدا بود
 معنی بیت بالا: [هر سال فقط یک شب
 یلدا دارد، ولی کسی ندیده که در یک ماه (با
 کنایه از رخسار همچون ماه او) دو شب یلدا
 (با کنایه از دو دسته موی سیاه معشوق) وجود
 داشته باشد.]

دوران فراق و دوری از معشوق را هم که
 در چشم عاشق طولانی می نماید به شب یلدا
 تشبیه کرده اند، با سه بیت به ترتیب از اوحدی
 مراغه ای، سعدی و فروغی بسطامی:
 شب هجران ای دلبر شب یلداست پنداری
 رخت نورو و دیدار تو عید ماست پنداری

نظر به روی تو هر بامداد نوروزیست
 شب فراق تو هر شب که هست یلدا نیست
 من از روز جزا واقف نبودم
 شب یلدای هجران آفریدند

... در میان ما ایرانیان هنوز این رسم
 بر جای مانده که در بلندترین شب سال، یا
 شب چله، افراد خانواده گرد هم آیند و آجیل

از شب قدر آفرید و از شب یلدا
 زانکه به مهرت بود تقرب مؤمن
 زانکه به کینت بود تفاخر ترسا
 دو بیت متوالی زیر از سنائی (متوفی ۱۱۵۵
 میلادی) نیز معلوم می دارد که یلدا قبلا وجود
 داشته ولی با قرار دادن آن به عنوان زاد روز
 عیسی معروفتر شده است:

چو علم آموختی از حرص آن که ترس، کاندلر شب
 چو دزدی با چراغ آید گزیده تر برد کالا
 به صاحب دولتی پیوند اگر نامی همی جوئی
 که از یک چاکری عیسی چنان معروف شد یلدا
 حافظ در بیت زیر ملال همنشینی با حاکمان
 (ستم پیشه) را به بلندی شب یلدا تشبیه
 نموده و توکل می کند که با طلوع خورشید
 عدالت) شب تاریک به پایان رسد:
 صحبت حکام ظلمت شب یلداست
 نور ز خورشید خواه بو که برآید

در شعر پارسی، بلندی گیسوی یار را به
 شب یلدا مانند کرده اند، با سه بیت به ترتیب
 از سعدی، صائب و خواجوی کرمانی:
 روز رویش چون بر انداخت نقاب از سر زلف
 گوئی از روز قیامت شب یلدا برخاست

مناسبت تازه ای هم پیدا کرده بود و روز تولد
 عیسی شده بود به کار بردند و این روز را
 یلدا نامیدند. بنابراین، یلدا نامی است که
 مسیحیان سُرپانی برای تولد عیسی بکار
 برده اند و ایرانیان آن را برای همان روز که
 آغاز بلند شدن روزها یا تولد خورشید بوده به
 کار می برند.

شاعران فارسی زبان از یلدا بسیار گفته اند،
 از جمله سه شاعر صاحب نام متعلق به نهمصد
 تا هزار سال پیش به ارتباط مستقیم یلدا و
 مسیح اشاره کرده اند. دو بیت متوالی زیر از
 ناصرخسرو (۱۰۰۳ تا ۱۰۸۸ میلادی) است
 که در آن ترسا به معنی مسیحی و لیل قدر
 همان شب قدر مسلمانان است:

گری تو قول ترسا مجهول است
 معروف نیست قول تو زی ترسا
 یکشنبه است از او ز تو آدینه
 تو لیل قدر داری و او یلدا

دو بیت متوالی زیر از امیر معزی (متوفی
 ۱۱۲۵ میلادی) است که در آن به مهر و ترسا
 هر دو اشاره دارد:
 ایزد دادار مهر و کین تو گوئی

و شیرینی خورند، آنها که گرم مزاجند خنکی
 مانند هندواته و آنها که سرد مزاجند گرمی
 مانند خرما و انجیر و ارده شیر خورند تا طبع
 و مزاجشان برگردد. با حرف و خاطره و فال
 حافظ تا دیرگاه و نزدیک سحر و گاه تا طلوع
 آفتاب بیدار نشینند تا برآمدن آفتاب را نظاره
 کنند ... رسمی که در غبار زمان رنگ باخته
 و نام و نشان از دست داده، و آئینی که صدا
 و سیمایش در هیاهو و سیطره مسیحیت به
 سختی شنیده و دیده می شود.